
ANTOINE ROQUENTIN JEANA-PAULA SARTRA: EXISTENCIÁLNÍ POKRAČOVATEL RUSKÉHO ZBYTEČNÉHO ČLOVĚKA⁽¹⁾

PAVEL KOPEČNÝ

JEAN-PAUL SARTRE'S ANTOINE ROQUENTIN: AN EXISTENTIAL SUCCESSOR OF RUSSIAN SUPERFLUOUS MAN

The study confronts the concept of the superfluous man, as it appeared in 19th century Russian literature, with the features used in French existentialism. Specifically, we will deal with the analysis of Antoine Roquentin, protagonist of Jean-Paul Sartre's *Nausea* (1938).

Keywords: absurd hero, existential hero, French existential literature, Jean-Paul Sartre, Roquentin, Russian literature, the superfluous man

Tradice zbytečného člověka v ruské literatuře započala ve dvacátých letech devatenáctého století. Alexandr Sergejevič Puškin tehdy začal publikovat *Evžena Oněgina* (na pokračování 1823–1831, souborně 1833) a mezi lidmi se v opisech šířila hra Alexandra Sergejeviče Gribojedova *Hoře z rozumu* (v opisech od roku 1824, 1833 v cenzurovaném vydání, 1862 v původním znění). Oba „hrdinové“ těchto textů – Oněgin a Čackij – patří mezi první představitele ruského zbytečného člověka, které ve čtyřicátých letech doplnil Pečorin z díla Michaila Jurjeviče Lermontova *Hrdina naší doby* (1840). Trvalo nicméně ještě dalších deset let, než se začalo označení zbytečný člověk ve vztahu k těmto postavám používat. V roce 1850 vydal Ivan Serge-

1 Tato studie tematicky navazuje na naši studii „Zbytečný člověk, jako literární jev a typ“ (Kopečný 2020) a příspěvek „Ruský ‚zbytečný‘ člověk, a jeho charakterizace“ prezentovaný na *Studentské literárněvědné konferenci 2021*.

jevič Turgeněv povídku *Deník zbytečného člověka*, v níž se její protagonista Čulkaturin vyznával ze své zbytečnosti. Teprve tehdy byl tento termín zpopularizován a začal se používat jak pro Čulkaturinovy předchůdce, tak i následovníky.

Na základě interpretace zbytečného člověka jednotlivými literárními badateli a kritiky (srov. Bělinskij 1959; Dobroljubov 1896; Chances 2001; Mathewson 2000; Patterson 1995; Rajchin 1948; Surkov 1967; Turgeněv 1917), doplněné o analýzu přímých a nepřímých charakteristik vybraných protagonistů z ruských románů, novel a povídek, jsme při našem předchozím výzkumu, na který tato studie tematicky navazuje, stanovili celkem sedm znaků, které pro tento typ literární postavy považujeme za typické.

Těmito znaky jsou: 1) nesoulad s prostředím; 2) nefunkční mezilidské vztahy; 3) neužitečnost a selhávání; 4) rozpolcenost; 5) nenaplněnost; 6) individualismus a sebestřednost; 7) socioekonomický aspekt. Tyto znaky jsou spolu obvykle těsně provázané; navzájem se mohou ovlivňovat, umocňovat a podmiňovat. Ne každý zbytečný člověk je ale v sobě musí mít obsaženy všechny, protože u jednotlivých postav musíme počítat s přítomností výrazného dynamického aspektu.⁽²⁾ Ten způsobuje proměnlivost jednotlivých literárních představitelů v čase, takže nevytvářejí stoprocentně konzistentní celek. Proto platí pravidlo plnosti, které říká: „čím více znaků je možné u konkrétní literární postavy najít, s tím větší pravděpodobností se jedná právě o „zbytečného člověka““ (Kopečný 2020: 157).

Pro náš další výklad je důležité upozornit, že ačkoliv je zbytečný člověk jako literární typ nejčastěji spojován s ruskou literaturou devatenáctého století, je současně tento termín používán také jako pojmový nástroj, funkčně použitelný při interpretaci a porovnávání literárních postav v rámci jiných dob a kultur.

Spolu s některými badateli tak můžeme uvažovat o tom, nakolik je tento typ postavy čistě ruským výtvorem, tedy nakolik se ruští autoři při vytváření svých „hrdinů“ mohli inspirovat staršími jinojazyčnými díly

2 Dynamický aspekt zbytečného člověka je způsoben různými vlivy: vlivem zahraniční literatury na ruské autory, dobovou literární poetikou, kulturními trendy (dandysmus, hamletismus) a rozdílností jednotlivých autorských poetik.

(srov. Dukas a Lawson 1969; Akhter a kol. 2015; Rogachevskii 2004). Například Turgeněv podle všeho čerpal ze Shakespearova *Hamleta* (1600) a Cervantesova *Důmyslného rytíře dona Quijota de la Manchi* (1605; srov. Turgeněv 1917: 26–28). Jako další zdroje inspirace mohlo sloužit také Goetheho *Utrpení mladého Werthera* (1774), Byronův *Don Juan* (1819) a *Childe Haroldova pouť* (1812–1815), *Adolf* (1816) Benjamina Constanta a *Zpověď dítěte svého věku* (1836) Alfreda de Musseta.

Naopak jiní světoví badatelé nahlízejí pomocí konceptu zbytečného člověka na postavy, které vznikají až po devatenáctém století. V ruské literatuře například v románu *Sanin* (1907) Michaila Petroviče Arcybaševa, a dokonce i v dílech publikovaných po říjnové revoluci v roce 1917. Tehdy tento typ postavy sice přestává být ústřední, nicméně na pozici postav vedlejších reprezentuje starý řád. Ellen Chances v textu *The Superfluous Man in Russian Literature* (2001) uvádí v souvislosti se sovětskou literaturou zejména romány *Cement* (1925) Fedora Gladkova a *Závist* (1927) Juriho Oleši. Dále jsou v této době postavy zbytečného člověka nacházeny také v dramatu, jehož výskytu a podobě v něm se věnuje Colin Wright v „*Superfluous People*“ in *the Soviet Drama of the 1920s* (1988). Ještě dále pak jde Anna Schur v *From Turgenyev to Bitov: Superfluous Men and Postmodern Selves* (2009), konfrontující mezi sebou Turgeněvova Čulkaturina, Dostojevského bezejmenného protagonistu ze *Zápisků z podzemí* (1864) a „hrdinu“ Lva Odojevceva z románu Andreje Bitova *Puškinův dům* (1978).

Mimo ruskou literaturu nachází zbytečného člověka Susan M. Bedry v práci *The „Superfluous Man“ in Nineteenth-Century French Literature* (1997), kdy „zkoumá třináct ruských a francouzských literárních hrdinů devatenáctého století v rámci ruského modelu, aby zjistila existenci francouzského ‚zbytečného člověka, a jeho význam pro vzestup francouzské intelektuální elity“ (ibid.: 2). Ken Henshall v práci *What Became Of Turgenyev's 'superfluous Man' In Achievement-Oriented Meiji Japan?* (2004) pak konfrontuje koncept zbytečného člověka s vybranými díly japonské literatury, a sice s romány *Futon* (1907) a *Inaka Kyōshi* (1909) Kataiho Tayami (srov. Henshall 2004: 51). Victoria Bilge Yilmaz a Hatira Kamalova ve studii *A Superfluous Man: Shakespeare's Hamlet, Lermontov's A Hero of*

Our Time, and Conrad's The Shadow-Line (2019) se zaměřují na britskou literaturu, kdy srovnávají Shakespearova Hamleta, Lermontova Pečorina a mladého kapitána z novely *Hranice stínu* (1917) od Josepha Conrada. Zde mimo jiné uvádějí také to, že „koncept zbytečného člověka předjímá mnoho slavných postav dvacátého století, jako je Eliotův Prufrock nebo postavy Samuela Becketta“ (Yilmaz – Kamalova 2019: 124). Dokonce hovoří o přítomnosti stejného konceptu literární postavy v románu tureckého spisovatele Ahmeta Hamdi Tanpınara *Huzur* (1948). Ve své anglicky otištěné práci *The Intext of „Superfluous Man“ in Contemporary American Fiction* (2015) zase ruská badatelka Jevgenija M. Butenina optikou konceptu zbytečného člověka pohlíží na americkou literaturu; konkrétně jde o dílo Thomase McGuana (*Nobody's Angel*, 1982) a Davida Bezmozgise (*The Free World*, 2011). Nikoliv s Pečorinem, nýbrž s Gončarovovým Oblomovem pak Butenina konfrontuje také ústřední postavu díla *Waiting* (1999) od amerického autora čínského původu Ha Jina (srov. Butenina 2015: 404).

V naší studii jsme se z tohoto zorného úhlu rozhodli zaměřit na francouzskou existenciální prózu spadající do první poloviny dvacátého století, z časového hlediska tedy budeme navazovat na již zmíněnou práci Susan Bedry. Svoji volbu opíráme o citát, podle něhož je zbytečný člověk „potopek určitých, velmi osamělých a sebelitujících se a smolných hrdinů romantického období [...] Naopak je předchůdcem určité neurotický rozpačité a spíše nemohoucí postavy literatury dvacátého století [...] Sartrova Roquentina [...] Camusova Clamenceho, Nabokovova Humberta Humberta a dalších četných nicotných protagonistů v dílech Samuela Becketta“ (Watts 1993: 65). Provázanost a podobnost zbytečného člověka s existenciálními „hrdiny“ je podle nás nejvíce patrná v dílech *Nevolnost* Jeana-Paula Sartra a *Cizinec* (1942) či *Pád* (1956) Alberta Camuse. Podle našeho názoru protagonisté těchto knih v sobě obsahují relevantní množství „osobnostních“ rysů, které lze – na základě rozboru a konfrontace vnitřních a vnějších charakteristik jednotlivých postav – vidět také u ruského zbytečného člověka. Abychom si náš názor ověřili, zaměřili jsme se na Sartrova protagonistu Roquentina z *Nevolnosti*, sloužícího současně jako prototyp existenciálního „hrdiny“.

Chceme ovšem předeslat, že se nesnažíme dokázat, že Roquentin a ruský zbytečný člověk jsou jedno a to samé. Zatímco ruský zbytečný člověk je spojen primárně s ruskou romantickou a realistickou literaturou devatenáctého a počátku dvacátého století, Roquentin se objevuje na sklonku třicátých let dvacátého století ve francouzském existencialismu. Na oba jevy tedy působí rozdílné vlivy; i proto u ruského zbytečného člověka upozorňujeme na přítomnost výrazného dynamického aspektu.

Řeceno explicitně: Roquentin vzniká pod vlivem jiné dějinné doby, v jiné zemi a literatuře, působí na něj jiná autorská i žánrová poetika. Na výstavbu Roquentinovy osobnosti měla nepochybně vliv rovněž samotná existenciální filosofie, což u ruského zbytečného člověka nemůžeme považovat za jeho běžnou složku, byť se objevují i takové názory, které tvrdí, že má „zárodky existencialismu ve své povaze, které ale zatím spí a čekají na čas, kdy začnou růst“ (Korkut Nayki 2017: 188). Pokud Sartre použil ruského zbytečného člověka jako základní stavební kámen pro svého Roquentina – podobně jako třeba Turgeněv čerpal inspiraci pro své protagonisty z Hamleta a dona Quijota –, pak jej výrazně překračuje a aktualizuje, protože jej staví do nového prostředí, v němž musí čelit do té doby nepojmenovaným výzvám.

Konfrontovat ruské a francouzské pojetí zbytečného člověka je podle našeho názoru smysluplné, jelikož se nám nabízí možnost zmapovat nejen to, co je mezi nimi stejné či podobné, ale také to, co je odlišuje, a to včetně proměn, které logicky přináší zobrazení a pojetí konkrétního typu postavy v různých literaturách. Chceme-li tyto změny sledovat, musíme nejprve doložit vzájemnou relevantní míru podobnosti mezi oběma postavami tak, abychom o nich mohli hovořit jako o vzájemně srovnatelných fenoménech. Vzájemná konfrontace shod a rozdílů pak má výpovědní hodnotu v tom směru, že nám umožňuje sledovat autorskou poetiku směřující k utvoření určitých archetypů, včetně jejich časové, místní a poetické konkretizace.

V této studii budeme analyzovat Roquentinovu „osobnost“ na základě přímých a nepřímých charakteristik tak, jak jsou uváděny v textu. Nevýhodou takového přístupu je nutnost přistoupit k jistým zobecněním a upořádáním některých specifických vlastností postavy. I přesto ale doufáme,

že konfrontace ruského a francouzského existenciálního pojetí zbytečného člověka bude mít svoji výpovědní hodnotu.

„ZBYTEČNÝ“ ANTOINE ROQUENTIN NESOULAD

Jedním z charakteristických rysů zbytečného člověka, ať již jde o Rusa, nebo Francouze, je důraz na jeho nesoulad s prostředím. Ten se může projevovat dvěma způsoby. V prvním případě se jedná o názorový nonkonformismus (srov. Chances 2001: 114), kdy je postava zastáncem protikladných (obvykle prozápadních) hodnot, které jsou v rozporu s hodnotami zastávanými ostatními postavami v díle. V případě druhém hovoříme o metafyzickém vyvrženectví, jehož projevem je to, že postava „nezapadá do přírodního cyklu“ (ibid.: 116).

U Roquentina se nonkonformistický nesoulad projevuje tím, že je reprezentantem existencialismu, vyjadřuje tedy určité nové způsoby myšlení a pohledu na svět, které mohou být v daném společenském kontextu provokativní.⁽³⁾ Konkrétně jde o názor kladoucí důraz na absurdnost lidské existence v tom smyslu, že věci existují, aniž by k tomu byl vlastně jakýkoliv důvod, což říká i během oběda s Autodidaktem:⁽⁴⁾ „Tak mě napadlo,, odpovídám se smíchem, „že si tu všichni, jak tu jsme, pojídáme a popíjíme, abychom uchovali svou vzácnou existenci, a přitom není žádný, ale žádný důvod proč existovat,“ (Sartre 2001: 371).

V příběhu ruských zbytečných lidí je často přítomna postava zosobňující jejich protipól. Obvykle se jedná o názorové konformisty, mající za úkol odmítat „nevhodné“ postoje zbytečného člověka. V *Nevolnosti* je tímto pro-

3 Podle některých názorů je u Roquentina možné najít také „odmítnutí hodnot měšťáctva“ (McGinn 1997: 120), někteří badatelé dokonce hovoří o pocitu nenávisti vůči této skupině (srov. Carroll: 2006: 404). Roquentin sice v jeden moment počastuje zakladatelskou elitu Boueville – vyobrazenou na portrétech – slovem „darebáci“ (Sartre 2001: 347), ale z našeho pohledu to nezakládá důvod k tomu se domnívat, že by odmítal hodnoty určité společenské vrstvy.

4 Autodidakt je označení člověka, který v nějaké oblasti dosáhl profesionální úrovně, aniž by prošel soustavným odborným školním vzděláním. V *Nevolnosti* tento titul doplňuje jméno, proto je pravděpodobně ve vyprávění uváděn velkým písmenem. My tento způsob zápisu budeme respektovat, i když víme, že Autodidakt se jmenuje Ogier.

tipólem Autodidakt, vytvářející svou láskou k lidem a hlášením se k hodnotám humanismu a socialismu protiklad k Roquentinovu existencialismu a averzi vůči člověku. Je to také on, kdo plní funkci odmítnutí názorů protagonisty, byť tak činí trochu jinak, protože Roquentinův světónázor neodmítne, ale prostě jej nepochopí (srov. *ibid.*: 371–372).

U Roquentina nacházíme i projev nesouladu v podobě určité formy metafyzického vyvrženectví. To existuje vůči předmětům kolem něj a projevuje se při jeho motivicky velmi významných „záchvatech“ Nevолnosti.⁽⁵⁾ Během nich přichází do zvláštního stavu změněného vědomí a velmi senzitivního vnímání okolí, kdy je „podezřívavý ke všemu, co je pro něj vnější: předměty a lidi. Podezřívavost se rychle mění v odcizení – nejen vůči vnějšímu/sociálnímu světu, ale také vůči sobě. Roquentin se nemůže spoléhat ani na své vlastní tělo jako zdroj znalostí a stability. Jeho ruka se jeví jako *jiná*; jako věc uprostřed světa, z něhož nenachází únik“ (Zalloua 2001: 135; zvýrazněno autorem). Nevолnost jej tedy specifickým způsobem staví proti okolí, které se mu jeví odcizené. To samé odcizení ale někdy cítí i vůči sobě samému. Tento druh odcizení se považujeme za nový projev nesouladu, který je u ruského zbytečného člověka prakticky neznámou věcí.⁽⁶⁾ Do tohoto druhu nesouladu zahrnujeme také Roquentinovo odcizení se a opotřebovávání jeho vlastních vzpomínek (srov. Sartre 2001: 263). Není tak schopen si je vybavovat vizuálně ve své představivosti, neboť si pamatuje pouze slova. Odcizení zachází dokonce do situace, kdy se jeho vzpomínky rozpadají jen na úlomky a on není schopen rozpoznat, „co představují, ani zda to jsou vzpomínky či fikce“ (Sartre 2001: 362). Pomyslným vrcholem je pak stav, v němž ve zbytcích vzpomínek přestává být dokonce jejich subjektem, protože odcizení se vlastnímu minulému já dosáhlo takové podoby, kdy se v jeho vzpomínkách na prožité události mluví „o chlapovi, který dělá to i ono, ale to nejsem já, nemám s ním nic společného“ (*ibid.*: 263).

5 V textu respektujeme zápis termínu velkým počátečním písmenem podle vydání *Nevолnosti* z roku 2001.

6 V ruské literatuře nicméně známe situace a stavy podobné těmto, kdy jednotliví protagonisté zažívali vnitřní rozpory vznikající při konfliktu mezi rozumem a citem.

NEFUNKČNÍ VZTAHY

Podle Davida Pattersona vnímají zbyteční lidé vztahy obvykle na mocenském základě, kdy jedna postava zastává podřízenou pozici otroka, zatímco druhá z postav má dominantní pozici pána (srov. Patterson 1995: 7). V Roquentinově případě si toho lze všimnout u jeho vztahu vůči Anny. Z jeho různých tvrzení (srov. Sartre 2001: 301, 329, 360) si můžeme lehce odvodit, že je vůči Anny v submisivní pozici, zatímco ona je tou dominantní. Nesmíme navíc pominout tu okolnost, že Roquentin – již tak v podřízené roli – má pro Anny roli nástroje, poněvadž podle jeho neměnnosti určuje, nakolik se ona sama změnila (srov. ibid.: 415). Proto je pro ni podle jejích slov „nepostradatelný“ (ibid.). To sice ukazuje na určitou formu závislosti Anny na Roquentinovi (toto teoreticky může jeho submisivní pozici oslabovat), ale vzhledem k tomu, že jej Anny v kontextu své potřeby přirovnává k patníku (srov. ibid.: 406 a 415), nepovažujeme za pravděpodobné, že by se Roquentin ze své podřízené pozice vůči ní dokázal vymanit.⁽⁷⁾

K ostatním lidem nechová Roquentin evidentně právě kladné postoje, neboť v jedné pasáži píše: „Chvilku jsem uvažoval, jestli nezačnu mít rád lidi“ (ibid.: 291). Dále o svém způsobu života tvrdí: „Já žiji sám, úplně sám. Nikdy s nikým nemluví; nic nedostávám nic nedávám. Autodidakt se nepočítá. Je tu ještě Françoise, majitelka *Dostaveníčka železničářů*. [...] Neplatím jí: milujeme se jako rovný s rovným. [...] Sotva spolu prohodíme pár slov“ (ibid.: 228; zvýrazněno autorem). Když Roquentin hovoří o tom, že žije sám, respektive s nikým nemluví, z objektivního hlediska nemá pravdu, neboť se stýká s Autodidaktem a Françoise. Z citace ovšem jasné, jak nízkou hodnotu pro něj kontakt s Autodidaktem má, a proto se nepočítá. Vztah k Françoise se obtížněji interpretuje, ale zdá se, že z Roquentinova úhlu pohledu se spíše jedná o formu výměnného obchodu, protože podle jeho slov „[j]í to působí potěšení (potřebuje jednoho mužského denně a mimo mne má mnoho dalších) a já se tím zbavuji jistých stesků“ (ibid.). Tento vztah, založený na sexuálním uspokojení, lze považovat do určité

7 To, že je Roquentin navzdory své „užitečnosti“ pro Anny stále jen nástrojem, ukazuje nedostatek respektu vůči němu, když ho úkoluje (srov. Sartre 2001: 303–304).

míry za vyprázdněný či fungující jako směnný obchod.⁽⁸⁾ Je tu ale jeden důležitý aspekt, kterým se liší od ostatním Roquentinových vztahů: on sám považuje Françoise za rovnocennou. Tím se – alespoň v tomto případě – vytrácí subjektivní vnímání vztahů na principu pána a otroka tak, jak jej známe u ruského zbytečného člověka.

Výsledkem je stav, kdy Roquentin tři roky žije v Boueville, aniž by navázal jakýkoliv plnohodnotný a naplňující vztah. Mohlo by se zdát, že takový vztah má s Anny, ale když se podíváme na to, jak je vůči ní submisivní (nabízí se uvažovat i o určitém druhu závislosti) a jaký nedostatek respektu vůči němu Anny má, nezbývá nám nic jiného, než abychom tento vztah považovali za nefunkční. Tato vztahová nefunkčnost je o to výraznější, že právě Anny je pro něj velmi důležitou osobou.

NEPŘÍNOSNOST A SELHÁVÁNÍ

Nepřínosnost, tedy neprospěšnost, přisuzujeme postavě na základě tří různých možností: 1) postava se tak sama cítí a hodnotí; 2) postava je tak označena jinými postavami či vypravěčem; 3) přisouzení nepřínosnosti probíhá na základě rozhodnutí čtenáře. U Roquentina se naplňují dvě z těchto možností, a sice první a třetí.

První možnost – postava se tak sama cítí a hodnotí – se naplňuje v okamžiku, kdy Roquentin obědvá s Autodidaktem, přičemž uvažuje: „Ale mé místo není nikde: jsem přespočetný“ (Sartre 2001: 385). Podobně jako on se ze své „zbytečnosti“ vyznával i Čulkaturin: „Kdežto já... o mně nic jiného nelze ani říci: zbytečný – a nic jiného. Přebytný člověk – to je vše“ (Turgeněv 1930: 210). V závěru *Nevolnosti* Roquentin svůj život dokonce přirovnává prohrané partii: „je to [jeho život] prohraná partie, toť vše. [...] Prohrál jsem první kolo. Chtěl jsem hrát druhé a rovněž prohrál. Prohrál jsem celou partii“ (ibid.: 433). Dále také dochází k tomu, že svůj život promarnil (srov. ibid.: 456). Tyto názory jsou pro nás důkazem Roquentinovy zbytečnosti.

8 Všimněme si zde jasného rozporu vycházejícího z povahy jeho vztahu s Françoise a předchozího tvrzení, v němž říká: „nic nedostávám, nic nedávám“ (srov. Sartre 2001: 228).

Druhá možnost – postavě je přisouzena nepřínosnost na základě rozhodnutí čtenáře – podle nás dochází naplnění s ohledem na to, že výrazným specifikem zbytečného člověka je jeho nepřínosnost sobě i druhým. U Roquentina se tento znak projevuje skrze nesoulad s prostředím na rovině názorové i metafyzické: vědomí absurdnosti a zbytečnosti vlastní existence a odcizení se sám sobě a okolí mu nedovoluje nejen navázat plnohodnotné vztahy s kýmkoliv v Boueville, ale ani ve světě kolem: „Nebyl jsem ani dědeček, ani otec, ba ani manžel. Nehlasuji, nanejvýš platím nějaké daně: nemohu se honosit právy poplatníka či voliče, ba ani skromným právem na počestnost, které zaměstnanec získává po dvacetileté poslušnosti“ (Sartre 2001: 336). Toto naprosté vykořenění z okolního světa je pak umocněno ještě odcizením se vlastní minulosti a absencí budoucnosti, přetrvávající u něj až do konce vyprávění: „Roquentin [...] se cítí radikálně oddělený od své minulosti. Ale také se nikdy nedívá vpřed. Teprve na konci knihy bere Roquentin odpovědnost za svoji budoucnost“ (Clayton 2009: 6). Dá se sice argumentovat určitou vazbou na Anny, ale tu Roquentin již šest let neviděl, a když se nakonec po tomto letitém odloučení znovu spatří, je to podle všeho naposledy. Pokud by jejich vztah fungoval, Roquentin díky tomu mohl do určité míry do společnosti kolem sebe snad i zapadnout (Anny by tak sloužila jako druh „mostu“ do okolního světa), tato možnost ale nenastává.⁽⁹⁾

Krom tohoto vykořenění můžeme uvést i příklad, kdy je Roquentin neuzitečný druhé osobě, konkrétně pokojské ze svého hotelu, na kterou naráží v temné uličce. Žena je po hádce se svým partnerem silně rozrušená, ale on neudělá nic, čím by jí pomohl: „Člověk by ji měl popadnout za ramena, odvést na světlo, mezi lidi, do něžných a růžových ulic: tam se nedá tak silně trpět: změkla by, vrátil by se jí pozitivní vzhled a obvyklá úroveň utrpení. Obracím se k ní zády. [...] Odcházím“ (Sartre 2001: 255).

9 Chances si všímá, že ruský zbytečný člověka je často „konfrontován se silnou ženou, která zapadá do společnosti, je schopna akce, a která se dokáže zapojit do života kolem sebe“ (Chances 2001: 112). My k tomuto připojujeme myšlenku, že se ze strany zbytečného člověka může jednat o jistou snahu, jak pomocí sňatku s konformistkou zapadnout do společnosti, která jej obvykle ostrakizuje. Nicméně v ruské literatuře existuje i velké množství případů, ve kterých vystupují i muži-konformisté (srov. Kopečný 2020: 144).

Roquentinovo vykořenění a vyvrženectví vůči sobě i okolí, společně s neschopností pomoci druhému člověku, považujeme za projev zbytečnosti.

Pokud jde o selhávání, tedy neschopnost dostat vlastním záměřům a slibům, musíme uvést neuskutečněný úmysl sepsat knihu o markýzi de Rollebon. Roquentin ve skutečnosti nechce knihu publikovat – v tomto směru se podobá Rudinovi, který chce sice napsat studii na téma tragična v životě a umění, ale nemá v úmyslu ji dát do tisku (srov. Turgeněv 1978: 55–56); jde mu pouze o to, aby svoji nadbytečnou existenci věnoval markýzi a „ne-cítil sama sebe“ (Sartre 2001: 352). Roquentinovo selhávání pak lze obecně vyjádřit tak, že se mu nedaří uplatnit svoji nadbytečnou existenci v žádném směru, kterým se dává. Je na místě ovšem také upozornit na samotný závěr vyprávění, v němž přichází s novým projektem, u něhož by mohl uspět (napsat román), ačkoliv můžeme narazit na názor, že „[j]eho rozhodnutí napsat román pravděpodobně neústí také v žádný výsledek (žádný román není zmíněn editory [kteří „vydávají“ Roquentinův deník])“ (Raul 1989: 706). Tento názor ale považujeme za neověřitelný, protože tito „editoři“ nikde neříkají, že Roquentin nic dalšího kromě svého deníku nenapsal.

ROZPOLCENOST

Ruský zbytečný člověk obvykle zažívá konflikt mezi svým rozumem a citem, což jej nutí buď jednat zkratovitě a nedůsledně, případně váhat a jednat pasivně. Dalším projevem je situace, kdy není schopen smysluplně využít vlastního potenciálu, jehož si je přitom dobře vědom.

Konflikt rozumu a citu považujeme za rys pocházející z poetiky romanismu. Roquentin, postava vznikající v jiné době, v tomto ohledu „dospěl“. Místo toho se ale setkáváme se záchvaty Nevoločnosti. Mark Carroll tyto záchvaty popisuje jako „existenciální dilema; při pociťované absenci Boha je tu málo důvodů pro věci, cokoliv, existovat. Ale věci *existují*, ač bez božského vedení“ (Carroll 2006: 399). Jedná se tedy o druh konfliktu vznikající nikoliv z rozporu mezi rozumem a citem, ale kvůli vědomí absurdity existence. Povahy rysu tak zůstala zachována, byť nyní vzniká z jiných důvodů.

Roquentinovo pasivní jednání se projevuje například v již uvedeném případě, kdy nepomůže pokojské v těžké životní situaci. Roquentin se

dále po dobu vyprávění neprojevuje nikterak zvlášť aktivně. Na jednu stranu sice pracuje na historické knize, chodí městem a někdy hovoří s Autodidaktem, na druhou stranu se ho ale tyto činnosti nikterak zvlášť nedotýkají; je natolik hluboce zahloubán do sebe a své situace, kdy se jeví pasivní a odtržený od světa kolem. Jeho nečinnost navíc není záležitostí krátkodobou: Anny při jejich vzájemném setkání vzpomíná, jak ona svým jednáním aktivně vytvářela a způsobovala dobrodružství, která se jim během společně tráveného času stávala, zatímco on byl tím, kdo je pouze přijímal či komu se stávala – byl trpitelem (srov. Sartre 2001: 425).

NENAPLNĚNOST

Tento rys se obvykle u zbytečného člověka projevuje pocitem nudy a tendencí ke střídání prostředí (např. skrze cestování). Roquentin před příchodem do Boueville několik let cestoval. Už jeho prvotní rozhodnutí cestovat prý vyvolalo mezi lidmi názor, že „to bylo z náhlého rozmaru. A když jsem se po šestiletém cestování náhle vrátil, bylo by se rovněž dalo mluvit o náhlém rozmaru“ (ibid.: 225). Změny tedy přicházejí náhle a Roquentin pro ně používá výraz „probuzení“ (srov. ibid.: 352). Domníváme se, že jak rozhodnutí vycestovat, tak rozhodnutí vrátit se do Francie pocházejí z pocitu nenaplněnosti, především v kontextu toho, jak své rozhodnutí navrátit se popisuje: „Má vášeň byla mrtvá. Po léta mě zaplavovala a cloumala mnou; teď jsem měl pocit prázdnoty“ (ibid.: 226). Podobná situace se odehrává také při psaní knihy o markýzi – Roquentin náhle „procítá“ a zjišťuje, že se mu celý projekt odcizil, podobně jako tomu bylo u jeho cestovatelské vášně (srov. ibid.: 252).

Další projev nenaplněnosti se projevuje v hodnocení vlastního života, který označuje jako promarněný (srov. ibid.: 456). Vzhledem k vykořeněnému stylu života se jedná o celkem logické hodnocení.

INDIVIDUALISMUS A SEBESTŘEDNOST

V ruské literatuře si je zbytečný člověk obvykle vědom svého potenciálu, který jej kvalitativně odlišuje od všech ostatních. Tyto kvality ale často nebyly využity – i to je jeden z důvodů, proč se postava stává zbytečnou. Roquentin ale tyto znaky svých ruských předchůdců nevykazuje – explicit-

ně nedává příliš najevo, že by v něčem vynikal nad ostatními. Jedinou věc, kterou o sobě uvádí – a to pouze jako konstatování, nikoliv jako důkaz vlastní výjimečnosti –, je, že neumí nic jiného než psát knihy (srov. *ibid.*: 461). To ale nelze považovat za projev individualismu.

Při obědě se jej Autodidakt snaží přimět, aby přijal určitou etiku, ale Roquentin to odmítá, jelikož nechce být začleněn (srov. *ibid.*: 380). Později, když si prohlíží v bouevillské galerii portréty zakládajících členů města, u portrétu jistého Parrottina píše: „Remy Parrottin se na mne přívětivě usmíval. Váhal, snažil se pochopit mé stanovisko, aby je mohl nenápadně vyvrátit a vrátit mě do stáda. Ale já se ho nebál: nejsem ovečka“ (*ibid.*: 339). Toto jsou dva případy toho, kdy lze hovořit o tom, že se u Roquentina projevuje alespoň minimální míra a vědomí individualismu.

Existují ale také projevy, které jsou výrazně implicitní a tvoří spíše nenápadné podhoubí, z něhož vyrůstá poetika *Nevolnosti*. Samotný text je koncipován jako soukromé deníkové zápisky. Všechny v něm zapsané události tak mají povahu individuální výpovědi; subjektivně zachycující Roquentinovu osobní situaci. S tou jsou spojeny záchvaty *Nevolnosti*, mající velmi „exkluzivní“ povahu ve smyslu, že se s nimi musí vyrovnat sám.

Aby byl schopen pochopit, co se mu děje, Roquentin se cele soustředí na svůj stav; analyzuje to, co se mu děje, mnohdy se i velmi detailně soustředí na vlastní tělo, které se mu někdy při záchvatech jeví cizí. Tehdy se objevuje rys sebestřednosti, protože je ve středu vyprávění a vlastního pozorování. Nejedná se tedy o klasický projev zahledění se do sebe tak, jak bychom ho mohli znát u dandyů Oněgina a Pečorina.

SOCIOEKONOMICKÝ ASPEKT

Roquentin v tomto směru naplňuje představu ruského zbytečného člověka coby jedince spadajícího do vyšší společenské vrstvy, či alespoň člověka dostatečně zabezpečeného a také nezávislého. Ke svému finančnímu stavu říká: „Nemám žádné nesnáze, mám peníze jako nějaký rentiér, nemám žádného šéfa“ (Sartre 2001: 363). Jeho finanční nezávislost jde tak daleko, že je schopen naplánovat si život tak, aby dokázal vyjít z peněz, jimiž nyní disponuje, přičemž mu nehrozí život v nedostatku (srov. *ibid.*: 455).

SHRNUTÍ

Na předchozích stranách jsme se pokusili konfrontovat Roquentina a ruského zbytečného člověka. Vidíme, že většina znaků (nesoulad, nefunkční vztahy, nepřínosnost, socioekonomický aspekt) ruského zbytečného člověka je přítomna také u Roquentina, byť jejich projev je do jisté míry aktualizován historickou dobou a literární či autorskou poetikou.

U Roquentina v rámci nesouladu zastává dominantnější roli spíše pocit vyvrženectví, a to jak vůči společnosti, tak i vůči sobě samému. Názorový nonkonformismus, kterým by byly reprezentovány jeho názory – například o absurditě lidské existence –, v tomto případě zastává spíše latentní roli a neprojevuje se tak silně, jak to někdy pozorujeme u ruského zbytečného člověka.

Vztahy jsou převážně vyprázdněné, obvykle do takové míry, že prakticky neexistují. „Hrdina“ se tak nachází v izolaci. V Boueville se pravidelně stýká se dvěma postavami, Autodidaktem a Françoise. Při kontaktu s Autodidaktem je Roquentin pasivní a obrácený sám do sebe. Autodidakt pro něj není rovnocenným společníkem. To už ale neplatí u vztahu s Françoise, kterou považuje za sobě rovnou. To je oproti ruskému zbytečnému člověku výrazná změna, kterou bychom neměli pominout. Zatím však jde v rámci vztahů spíše o výjimku či anomálii, která v sobě ovšem může skrývat určitý potenciál k počátku narovnávání vztahů, které zbyteční lidé mají. Povaha vztahu s touhou ženou je však založená na principu „výměnného obchodu“, což opět implikuje vztah pána a otroka, který je ostatně velmi patrný u jeho vztahu k Anny.

Roquentinova nepřínosnost je založena především na neschopnosti zapojit se do chodu společnosti a světa tak, jak je tomu obvyklé u ostatních. Je nepřínosný nejen sobě samému (sám se diví, že vůbec existuje) ale také ostatním postavám, z nichž některým není schopen pomoci v okamžiku, kdy to potřebují. Selhávání pramení z neschopnosti zajistit si smysluplnou existenci a dokončit projekt o markýzi de Rollebon. V závěru *Nevolnosti* je nepřínosnost a selhávání „odsunuto“ na později, protože je schopen si najít nový projekt, jemuž se bude věnovat.

Konflikt mezi rozumem a citem u Roquentina mizí, jedná se o zásadní změnu oproti ruskému zbytečnému člověku. Vysvětlujeme si ji změnou poe-

tiky způsobenou přechodem z realismu do existencialismu. Místo toho se ale objevuje jiný druh rozpolcenosti, tentokrát v podobě Nevолnosti.

Nenaplněnost se projevuje typickým střídáním různých projektů. Ty v Roquentinovi ale obvykle nic nezanechávají, takže má sklony je po určité době opouštět, aby je mohl nahradit projekty jinými. To se často projevuje i změnami prostředí (cestování po světě, pobyt v Boueville, odchod z něj) stejně jako u zbytečného člověka v ruské literatuře.

Individualismus a sebestřednost se u Roquentina projevují v latentní podobě, obvykle ve spojení s poetikou díla.

Socioekonomický aspekt Sartrova „hrdiny“ je prakticky srovnatelný s ruským zbytečným člověkem devatenáctého století. Roquentin je finančně zajištěn, žije z renty a v případě potřeby je schopen do konce života žít z peněz, které má k dispozici.

Mgr. Pavel Kopečný

Ústav jazykovědy a baltistiky

Filozofická fakulta Masarykovy univerzity

Jaselská 18, 602 00 Brno

kopecny.pavel90@gmail.com

LITERATURA

AKHTER, Javed – ABDULLAH, Shumaila – MUHAMMAD, Khair

2015 „Hamlet as a Superfluous Hero“; *International Journal of Literature and Arts* 3, č. 5, s. 120–128

BEDRY, Susan M.

1997 *The ‚superfluous Man‘ in Nineteenth-Century French Literature* (University of Glasgow Departments of French and Slavonic Languages and Literatures)

BĚLINSKIJ, Vissarion Grigorjevič

1959 *Stati a recenze 1840–1842* (Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění)

BUTENINA, Evgeniya M.

2015 „The Intext of ‚Superfluous Man‘“; *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, č. 200, s. 403–407

CARROLL, Mark

2006 „It is‘: Reflections on the Role of Music in Sartre’s ‚La Nausée‘“; *Music & Letters* 87, č. 3, s. 398–407

CLAYTON, Cam

2009 „Nausea, Melancholy and the Internal Negation of the Past“; *Sartre Studies International* 15, č. 2, s. 1–16

DOBROLJUBOV, Nikolaj Alexandrovič

1896 *Oblomovščina: Kritický rozbor románu „Oblomov“ od J. A. Gončarova* (Praha: Rozhledy)

DUKAS, Vytas – LAWSON, Richard H.

1969 „Werther and Diary of a Superfluous Man“; *Comparative Literature* 21, č. 2, s. 146–154

HENSHALL, Ken

2004 „What Became Of Turgenev’s ‚superfluous Man‘ In Achievement-Oriented Meiji Japan?“; *New Zealand Slavonic Journal* 38, s. 45–56

CHANCES, Ellen

2001 „The Superfluous Man in Russian Literature“; in Neil Cornwell (ed.), *The Routledge Companion to Russian Literature* (USA a Kanada: Routledge), s. 111–122

KOPEČNÝ, Pavel

2020 „Zbytečný člověk jako literární jev a typ“; *Bohemica Olomucensia* 12, č. 1, č. 138–161

KORKUT NAYKI, Nil

2017 „Anticipating the Existentialist Hero in Mikhail Lermontov's A Hero of Our Time and Joseph Conrad's Nostromo“; *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 16, č. 1, s. 183–192

MATHEWSON Jr., Rufus W.

2000 *The Positive Hero in Russian Literature* (USA: Nortwester University Press)

MCGINN, Marie

1997 „The Writer and Society: An Interpretation of Nausea“; *British Journal of Aesthetics* 37, č. 2, s. 118–128

PATTERSON, David

1995 *Exile: The Sense of Alienation in Modern Russian Letters* (Lexington: University Press of Kentucky)

RAJCHIN, David Jakovlevič

1948 *Dějiny ruské literatury II.: Třicátá až devadesátá léta XIX. století* (Praha: Svoboda)

RAOUL, Valerie

1983 „The Dairy Novel: Model and Meaning in La Nausée“; *The French Review. American Association of Teachers of French* 56, č. 5, s. 703–710

ROGACHEVSKII, Andrei

2004 „Evgenii Onegin (Eugene Onegin) 1833 (Written 1823–1831): Novel in verse by Alexandr Pushkin“; in Christopher John Murray (ed.), *Encyclopedia of the romantic era, 1760–1850: VOLUME 1&2 A–Z* (New York: Fitzroy Dearborn An imprint of the Taylor & Francis Group, 2004), s. 333–335

SARTRE, Jean-Paul

2001 *Zed' / Nevinnost* (Praha: Levné knihy)

SCHUR, Anna

2009 „From Turgenev to Bitov: Superfluous Men and Postmodern Selves“;
Russian Literature 65, č. 4, s. 562–578

SURKOV, A. Alexandrovič (ed.)

1967 *Kratkaja literaturnaja encyklopedija* (Moskva: Laškin – Muranovo)

TURGENĚV, Ivan Sergejevič

1917 *Hamlet a don Quijote* (Praha: J. Otto)

1930 *Andrej Kolosov a jiné povídky* (Praha: Minařík)

1978 *Rudin* (Praha: Mladá fronta)

WATTS, Cedric

1993 *A Preface to Conrad* (Pearson Education Limited)

WRIGHT, A. Colin

1988 „'superfluous People' in the Soviet Drama of the 1920s“; *Canadian Slavonic Paper / Revue Canadienne des Slavistes* 30, č. 1, s. 1–16

YILMAZ, Victoria Bilge a Hatira KAMALOVA

2019 „A Superfluous Man: Shakespeare's Hamlet, Lermontov's A Hero of Our Time, and Conrad's The Shadow-Line“; *Agathos: An International Review of the Humanities* 30, č. 1, s. 123–136

ZALLOUA, Zahi

2001 „Roquentin and the Metaphysics of Presence: Philosophy, Literature, Textual Play“; *The Comparatist* 25, č. 1, s. 133–150